

сигурни у то шта Црква нуди, а што је ванвременско, увек актуелно и уједно спасоносно. Данашњем човеку, који живи у свету у којем су све велике речи изговорене и који је разочаран у сваку причу која му од тог света долази, неопходно је понудити Извор од којег више неће ожеднети. Привести човека данас том Извору флоскулама, демагогијом или педагогијом неких прошлих векова, сасвим сигурно неће дати резултата.

Отац Никола је написао књигу која је на трагу најзначајнијих аутора у историји хришћанства, пре свега зато што дело извире директно из Светог Писма, Светог Преда-

ња, богослужбених књига, односно самог богослужења, као и великог личног опита и хуманистичког знања. И оно што је можда најважније рећи на крају, протојереј Никола Миловић је искрен аутор. Хтели ми да признамо или не, у богословску литературу се увукао неки страни дух, који се огледа понајпре у чињеници да аутори пате од аутоцензуре, плашећи се шта ће онај који чита о њему помислити. Можда се у томе крије разлог што имамо јако мало оригиналних дела у нашим данима. Са *Приповешћима* то никако није случај, јер отац Никола пише онако како и живи – усмерен челом и делом ка Христу. □

ПРИКАЗИ

Th. J. Kraus – M. Sommer (прир.), *Book of Seven Seals. The Peculiarity of Revelation, its Manuscripts, Attestation, and Transmission*

WUNT 363,
Mohr Siebeck, Tübingen 2016,
274 стр.

ISBN 978–3–16–154268–8

У Отк. 5, 1 стоји: „И видех у десници онога што седи на престолу књигу, написану изнутра и споља, запечаћену са седам печата.“ Мотив књиге са седам печата који се отварају један за другим (Отк. 6–8) инспирисао је кроз историју многе текстуалне и нетекстуалне

интерпретације књиге Откривења. Запечаћена књига је библијски мотив (Дан. 12, 4; Ис. 29, 11) који маркира потребу да се тајна сачува до одређеног времена. Пророк Јован пак добија следећи налог: „И рече ми: немој запечатити пророчке речи ове књиге, јер је

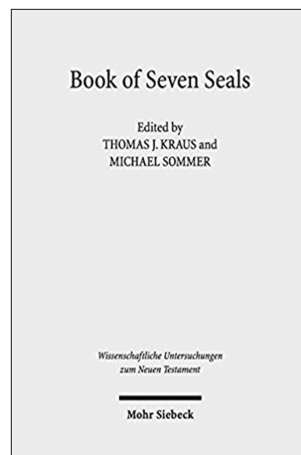
време близу“ (Отк. 22, 10). Приређивачи зборника о коме је реч нису случајно одабрали баш овакав наслов за зборник који је пред читаоцима: *Књига са седам печата*. Књига Откровења Јовановог је по много чему специфична и јединствена у канону Новог Завета. Она једина припада жанру апокалиптике, налази се на последњем месту у канону, њен пут у канон је био трновит и турбулентан, њен свет симбола проузроковао је многа спорења у Цркви, писана је у богослужбеном духу, а никада није нашла примену у богослужењу и сл. Отуда не чуди што књига Откровења има специфичну и јединствену рукописну традицију у односу на остале књиге Новог Завета: „Рукописна традиција за књигу Откровења знатно се разликује од оне осталих новозаветних списа. Једна специфична карактеристика је подела византијског Већинског текста на две различите текстуалне традиције“ (Nestle-Aland 28, 2012, 66*). Зборник о коме је реч окупља низ радова који се баве управо тематиком специфичности рукописне традиције Откривења, не само текстуалним варијантама, већ и *формама, шћ. физичким облицима рукописа* Откривења. Извесни научни увиди промениће устаљене представе о примени ове књиге у црквеном животу.

Зборник је подељен на три дела: 1) Специфичност мајускула и минускула, 2) Специфичност ре-

цепције и 3) Специфичности и разно. Зборник отвара текст Ђованија Базане (G. Bazzana, ‘Write in a Book What you See and Send it to the Seven Assemblies’: Ancient Reading Practices and the Earliest Papyri of Revelation, 11–31), који пореди спољашње карактеристике рукописа Откровења са још два апокалиптичка списа, Јерминим Пастиром и Потеровим пророчством. Резултати његовог истраживања показују да је апокалиптичка литература традирана у најразноврснијим рукописним формама које указују на разноврсне социо-културолошке контексте њихове примене. Форме рукописа показују да су они пре били плод приватне или непрофесионалне израде, што указује да су употребљавани не у црквено-литургијском контексту – што, нарочито код православних важи за опште место и неупитну премису – већ је апокалиптичка литература традирана у мањим круговима „слободних читалаца“, како их аутор назива (стр. 20, 31: „free readers“). Мањи кругови „слободних читалаца“ у којима се Откривење читало и преписивало нису припадали вишем слоју друштва, где се могао продуковати прави свитак књига, али им је то омогућавало да експериментишу са новим и неконвенционалним рукописним формама (примери за Откривење су папируси 98, 18, 47, 115, 24, 85). Следећи прилог је Jeff Cate, *The Curious Case of P⁴³. Another*

New Testament Opisthograph?, 33–49, који се бави мистериозним папирусом из 6. или 7. века на коме је обострано исписан, од различитих преписивача, текст Отк. 15, 18–16, 2 (recto) и 2, 12–13 (verso) (стр. 35). Папирус је можда опистограф или класичан свитак, али је свако решење које аутор нуди у погледу порекла овог преписа, подједнако проблематично. Следећи прилог нуди један од приређивача Thomas Kraus, 'When symbol and figures become physical objects'. Critical notes about some of the „consistently cited witnesses“ to the text of Revelation, 51–69. Аутор се бави „конзистентно навођеним сведочанствима“ (грчким рукописима Откровења) у погледу њихове форме (палимпсести, опистографи, фрагменти свитака...), дакле из палеографске перспективе и износи следећи кључан увид: „Критичар текста мора да одлучи како да поступи и да ли се или не физичке карактеристике рукописа као археолошког објекта разматрају, и да ли ће оне утицати на критику текста. Важно је да се схвати да рукописи не само (и не првенствено) чувају текст са извесним варијантама, за разлику од једног модела ауторитативног текста (као што је 'Urtext'). Постоји нада да ће материјалност и физичке карактеристике рукописа бити прихваћене и интегрисане у будућа расуђивања о традицији и преношењу извесних текстова попут Откривења“ (стр.

69). Последњи прилог у првом делу поново нуди Jeff Cate, Sisters Separated from the Birth. An Examination of 792 and 2643 as Private Miniature Manuscripts, 71–91. Ради се о две минускуле, минијатуре из 13. века које су преписане са истог предлошка и од истог преписивача. Оне садрже чудан избор књига *Новога Завета*: четири Еванђеља и Откривење. Аутор износи бројне специфичности ових преписа, попут чудних скраћеница, већих испуштања речи, хармонизације текста Еванђеља и сл. Други део зборника отвара прилог T. Nicklas, *Christliche Apokalypsen in Ägypten vor Konstantin. Kanon, Autorität, kontextuelle Funktion*, 95–117. Аутор се фокусира на три апокалипсе Откровење, Јермин Пастир и Апокалипсу Петрову. Иако се ови списи понекад категоришу у смислу да су канонски, неканонски, апокрифни, апостолски оци и сл., аутор констатује да је њихова рецепција пре Константина била веома слаба и да су они играли улогу само у ограниченим контекстима (стр. 116–117). Прилог L. H. Blumell – Th. A. Wayment, *The 'Number of the Beast'. Revelation 13,18 and Early*

Christian Isopsephies, 119–135, истражује исопсефију (давање бројчане вредности словима у једној речи да би се добио један број) у ранохришћанској литератури и презентује различите интерпретације Отк. 13, 18 (666, 616) у рукописној редакцији. Занимљиве су импликације разумевања броја 666 за датирање књиге Откривења: „Не би имало смисла да један аутор шифрује Нероново име као исопсефију неколико генерације после његове смрти“ (стр. 134). М. Meiser, *Before Canonisation. Early Attestation of Revelation, 137–158* показује да је у тзв. „правоверним круговима“ једина прихваћена апокалипса било Откривење Јованово. Аутор показује да су хилијазам, мучеништво и христологија играли пресудну улогу у рецепцији текста Откривења. Сличном темом се бави и прилог М. J. Kruger, *The Reception of the Book of Revelation in the Early Church, 159–174*, указујући на процесе рецепције Откривења у раној Цркви, кроз списе појединих писаца и саборе. Аутор покушава да лоцира разлоге за оспоравање каноничности Откривења, наводећи да је један од кључних засигурно то што су Дионисије Александријски и други пре њега одбацивали апостолско порекло ове књиге (или став да је Керинт у ствари фалсификовао овај текст). Следећи прилог М. Sommer, *What do Revelation's handwritings tell us about its post-*

canonical role and function in the Bible. 'Work in progress', 175–197, истражује судбину преписа Откривења после канонизације, мада аутор избегава да дефинише историјску тачку када је Откривење канонизовано, односно када је постало интегрални део хришћанске Библије (стр. 178–181). Чини се да канонизација није стабилизovala текст Откривења, пошто минускуле показују да текст није третиран свуда и увек на исти начин. Аутор констатује да минускуле не могу помоћи много у трагању за првобитним текстом, али свакако могу да открију много тога о социо-културолошким контекстима у коме је Откривење преписивано и традирано. Трећи део отвара текст М. Lembke, *Besonderheiten der griechischen Überlieferung der Offenbarung und ihre Auswirkungen auf die Textkritik, 201–230*. Аутор указује на специфичност текста Откривења у погледу типа текста, пошто се у оквиру рукописних породица могу констатовати велике разлике у типовима текста. Текстови најстаријих кодекса се толико разликују једни од других да је тешко говорити о неком типу текста у постојећим рукописима. Потом, Већински текст је подељен на општи (koine) и Андрејев, са даљим варијацијама које представљају мешавине једног и другог, што показује да у основи за Откривење не постоји византијски тип текста. У том смислу када, је реч о

Откровењу, ми не поседујемо александријски и византијски тип текста. U. B. Schmid, *Editing the Apocalypse in the twenty-first century*, 231–240 указује на потешкоће издавања критичког текста Откровења и залаже се за једно дигитално издање засновано на селекцији 120 грчких рукописа (од постојећих 300), раних превода и грчке патристике (239–240). Последњи прилог у зборнику S. Charlesworth, *The Heavenly Jesus Reinterprets Daniel. The Apocalypse as Corrective for the Olivet Discourse*, 241–262. Аутор разматра однос синоптич-

ке апокалипсе (Мк. 13 пар.) и Откровења, при чему небески Исус реинтерпретира поруку књиге пророка Данила кроз призму пада Јерусалима (за разлику од синоптичке традиције).

Све што је наведено показује да текст Откровења захтева посебан методолошки третман када је реч о критици текста. Рукописна традиција Откривења је таква да је неопходно модификовати постојећу методологију груписања рукописа и идентификације генеалогског односа међу њима.

Предраг Драгушиновић

**A. Puig Tàrrrech – J. M. G. Barclay – J. Frey –
O. McFarland (прир.), *The Last Year of Paul.
Essays from Tarragona Conference, Juni 2013***

WUNT 352
Mohr Siebeck, Tübingen 2015,
606 стр.

ISBN 978–3–16–153346–4

У зборнику *The Last Year of Paul* објављено је 29 радова презентованих на међународном научном скупу у Тарагони (Шпанија) 25–29. јуна 2013. На скупу су о једној од најинтригантнијих тема новозаветне науке – последњим годинама апостола Павла – говорили стручњаци из разних зема-

ља и различитих научних области. Поред новозаветника учествовали су историчари Римског царства и стручњаци за римско право. Тарагона, као место на коме се дискутује о овој теми, показала се као прави избор: она је била место где је Август провео зиму 27–26. год. пре Христа, као и место које